

---

sikerei, másrészt szórakoztató igénnyel megírt darabjainak témája, dramaturgiája miatt. Az életmű objektív megítélésének hiányában azonban mindkét kötet csupán a pártoskodást folytathatja ahelyett, hogy elfogulatlan mértékkel mérve helyezné bele Molnárt a magyar dráma- és színháztörténet folyamába. Természetesen ezen a ponton hiba lenne figyelmen kívül hagyni e két könyv keletkezés idejét. Olyan időszakban születtek ezek a monográfiák, amikor Magyarországon Molnár elfogulatlan megítélésére korántsem volt akkora igény, mint ma, illetve amikor inkább védelemre volt szüksége Molnárnak (főként éppen drámái miatt), semmint objektív – s ezen belül természetesen és óhatatlanul negatív – kritikai megállapításokra.

Mára már jóval egyértelműbb tény, hogy a magyar színpadi irodalom egyik megújítója – ha máshogy nem is, de technikában, dramaturgiában mindenképpen. Ám ennek a ténynek objektív és szakszerű megindoklása egyelőre – e könyvek megjelenése ellenére is – még várat magára.

G. Csala Katalin

MIT ÜZENT KARINTHY WELLSNEK A CAPILLÁRIA ELŐSZAVÁBAN?

Karinthy Frigyes egész élete folyamán foglalkoztatta H. G. Wells személye. Az angol író iránti vonzódása attól kezdve dokumentálható, hogy 1913-ban lefordította, majd kiadta az Athenaeum *Modern Könyvtár* sorozatában egyetlen Wellsfordítását, a *Tengerkisasszony: Vázlat holdfényben (The Sea Lady: A Tissue of Moonshine)* (1902) címen. A mű nagy hatással lehetett a vernei fantasztikumon nevelkedett fiatal Karinthyra: műveinek kronológiai sorrendje rávilágít, hogy művészete a Jules Verne-i fantasztikumtól ívelt az angol fantasztikus regények felé. A *Tengerkisasszony* megjelenésének évében, 1902-ben, tizenöt évesen publikálta a *Nászutazás a Föld középpontján keresztül* című vernei ihletésű, tenger alatti utazásról szóló első művét. Ezután több angol fantasztikus mű fordítása következett, köztük a *Gulliver utazásai (Swift, Jonathan: Gulliver utazásai. Ford.: Karinthy Frigyes. Bp., 1914. Révai Kiadás. Világkönyvtár sorozat)*, ezt megelőzve a *The Sea Lady*.

Mintegy tizenöt évvel később az akkoriban divatos sorozatkiadások részére Kiss Dezső is lefordította ugyanezt *A tengeri tündér* címen, melyet 1926-ban a Génius, 1928-ban és 1930-ban a Pentheon Könyvkiadók jelentettek meg.

A két fordítás összehasonlítása az eredeti Wells művei több érdekes tényre világít rá.

Karinthy Ferenc és Kosztolányi Dezső is megemlíti, hogy Karinthy néha gondban volt az idegen nyelvű szövegekkel, s amivel nem boldogult, azt saját fantáziájából pótolta. Így született meg a *Tengerkisasszony* átdolgozása, mintegy „kartinthyssá” tétele, mely „fordítás” a regény terjedelmét alig több mint felére csökkentette és egyben módosította témáját. Míg Wells korai írói korszakának egyik gyakori témája, akár csak itt is, a más világból érkezett „betolakodók” és az emberiség képviselőinek kölcsönhatása, Kiss Dezső szerint Wellsnél „A regény csúcspontját nem a jócsaládbeli, csinos ... angol fiúnak és a ragyogóan szép ... és gátlásokat nem ismerő sellőnek szerelmi históriájában, hanem a szűkös és merev angol családi életnek a rajzában kell keresnünk”, melybe, mint a szabad és természetes élettől eltávolodott európai keresztény kultúrába, „belecsöppen” az antik világ megszemélyesített természeti ereje, a sellő. Karinthy átdolgozása hangsúlyozza a két véglet, a szexuálisan vonzó „holdfény” nő és a józan kötelességtudó és kötelességteljesítésre buzdító lány szembenállását, akik között őrlődik a báb, a férfi, akit éjjel a szirén varázsa, nappal a kötelességtudás észérvei kötnek gúzsba. A rövidítés módosítja a regény szerkezeti arányait: a mű első fejezetét, a sellő érkezését, Karinthy minimális kihagyásokkal, illetve átértelmezéssel kezelte, és fontosnak tartotta az olvasással kapcsolatos passzust, valamint a halhatatlan sellő és az őt befogadó korlátolt vidéki angol család szembe állításának ironikus leírását, de a cselekményt előre nem vivő elemeket, mint az angol újságírás karikatúráját, a sellő hű cselédjének leírását alaposan megkurtította. A történet előrehaladtával egyre nagyobb részeket hagyott ki vagy sűrített: míg Wellsnél a gyenge férfi, Chatteris, a mű egyharmadán jelenik meg, Karinthy-nál a felén: mintha azt sugallná, hogy a két nő között őrlődő férfi sorsa annyira reménytelen, hogy kár gyötrődéseire, kicsinyes felbuzdulásaira és hanyatlásaira vesztegetni a szót: összezsugorodik, megsemmisül a két ellenkező eszközökkel azonos cél felé törő nő nyomása alatt – csak fiziológiai funkciót teljesíthet. Így válik Wells társadalomkritikával megtűzdelt romantikus szerelmi története Karinthy-nál a női elnyomásnak áldozatul eső gyenge férfi tragikomédiájává. A regény Karinthy-féle „átkomponálása” azt jelentette, hogy a Wells által mellékszereplőnek komponált Adeline egy szerelmi háromszög egyenrangú tagjává, főszereplővé vált. Ő a szárazföldi „rabtartó”, Miss Waters földi mása: még ha Chatteris meg tudna menekülni a sellő karmaiból, akkor is áldozatul esne az erős női akaratnak. A nő mindig győz; csak gyenge és még gyengébb férfi van: az elbeszélő Melville sem tud kikerülni a szirén hatása alól, Mr. Buntingot pedig felesége tartja a markában.

Kiss Dezső, a képzett fordító, akár csak Karinthy, kihagyja az angol olvasóknak szánt pontos helymegjelöléseket, melyeknek célja a hihetőség növelése, és azokat a részeket, melyek csupán az angol nyelvközegben élő számára bírnak

---

jelentőséggel, fordításának terjedelme a több oldalt kitevő kihagyások ellenére is megegyezik a Wells eredeti szövegével, mivel sok helyen a pontosság kedvéért terjedelmesebb az eredetinél. Karinthy átdolgozása értelmez. Parker leírására például Wells a „maid” szót használja, melyet Karinthy cselédnek, Kiss komornának fordít. Karinthy szóhasználata közelebb áll a korabeli magyar állapotokhoz, Kiss jobban utal Parker bizalmas szerepére. Karinthyánál az egyenrangú szereplők tegeződnek, Kissnél magázódnak.

Másutt a wellsi „If you left electioneering only to the really nice people”:

Kiss: „A fődolog, hogy az ember jól megválassza a korteseit”,

Karinthyánál: „Ha szép lányok választanának...”

Kiss fordítása szöveghű, Karinthyé szellemes, korhű. Néhány oldallal később:

„Besides – coming here! She had no invitation –”

„I’ve invited her *now*,” said Mrs. Bunting gently.

„you could hardly help yourself. I only hope your kindness –”

Kiss: „– Meg aztán így beállítani hozzánk. Senki sem hívta...”

De azután én meghívtam – felelte Mrs. Bunting szelíden.

Mert már nem térhetett ki előle. Csak azt remélem, hogy a maga jóságát nem fogja...”

Karinthy: – Az ám. Nagyon úri dolog idejönni – mikor meg se hívták.

Elég, ha utólag hívtam meg – mondta Mrs. Bunting nemesen.

No, már látom, a néni jóban van vele.”

Vagy másutt Wellsnél: „A soul, you know,” he said, and looked at the Sea Lady with the air of a man who is handling a difficult matter with skillful care.”

Ugyanez Kissnél:

Tudja kérem, a lélek... – mondotta aztán és olyan arccal nézett a tengeri tündérre, mint aki roppant ügyesen és óvatosan kezel valami kényes dolgot.

És Karinthyánál:

A lélek – kezdte újra és olyan ember tekintetével nézett a Tengerkisasszonyra, aki valami roppant nehéz dolgot a kis ujja hegyére akar állítani.

Karinthy rendkívülien találó kifejezésekkel pótolja a hosszadalmas, sokszor körülményesen fordított passzusokat: egyetlen korabeli, adott társadalmi rétegre jellemző kifejezéssel szinte tapintható közelségbe hoz egy adott helyzetet. Miss Waters így beszél Wellsnél Adeline-ről:

„Her dream! Of Seroius things! – a rout of phantoms pursuing a phantom Ignis Fatuus – the afterglow of a mirage. Vanity of vanities”

Kiss Dezső fordítása:

„Ez az ő álma, s milyen messze van a valóságtól! Fantomok tömege! Kergeti az ignis fatuus álmok képét, egy délibáb elmúló alkonyi pirját. Hiúságok hiúsága...”

Karinthy: „az ő álma! Komoly dolgokról! Mintha árnyékok futnának árnyékok után az álmok alkonyatában... Hiúságok hiúsága!”

Ezek az idézetek élesen különítik el a mesterfordító Kiss Dezsőt a poétaátdolgozó Karinthytól, akinek fordítása sokszor jobb, mint az eredeti. Wellsnél a könyv közepén tudja meg az olvasó, hogy Chatteris sorsa a halál, Karinthynál ez a mű háromnegyedén derül ki: ezt követően az értelemszerű rövidítések még radikálisabbá válnak, hisz a gyenge, kettészakadt lelkű hős úgysem kerülheti el sorsát. Ezt követően Wells számos tény leírásával gyarapította a művet, melyeket Karinthy kihagyott vagy megkurtított, mint például a józan, megfontolt kispolgár elmélkedése, aki az elkényeztetett Chatteris antitézise: morális és fantáziátlan. A brit parlamenti rendszer kritikája jelentősen lerövidül, akárcsak az a rész, amikor Chatteris lemond a politikai pályafutásról. Az angol nemesi családok bírálatát Kiss Dezső is lerövidítette, és mindkét fordító kihagyta a szépségről szóló wellsi elmélkedést. A szellemesebbé, de kevésbé líraivá vált fordításban csak ritkán fordul elő logikai űr, de a mű arányainak eltolódása módosítja eredeti hangulatát is. Wellsnél a történés kevésbé lényeges momentumai és a társadalmi háttér leírása további adalékot szolgáltat a férfi főszereelő zavart elmeállapotának leírásához, mely logikusabbá teszi az események végkifejletét és növeli a sűrűsödő balladai homályt: a misztikus fények és hangok sürgetik a választ a szebb álmokat kergető ifjú sorsát illetően. A végkifejlet, melynek leírására Karinthy mindössze tíz oldalt szán Wells nyolcvan oldalával szemben, jobban hangsúlyozza a természet elemi erejeként ható sodró női akarat hatalmát, míg az eredeti szöveg több figyelmet szentel a mű végén a tenger felszínén süllyedő hold misztikumának, a tenger foszforeszkáló csillogásának, sőt felteszi azt a kérdést, hogyan fogadta Chatteris a halált.

A *Capillaria* első része 1917 februárjában jelent meg, s témaválasztása rokon a *Tengerkisasszony*éval: a gyenge ember és a mindenható természet illetve a gyenge férfi és a mindenható nő ellentéte. A *The Sea Lady* fordításának befejezésekor Karinthy bizonyára befejezetlennek érezte a művet: egyrészt nem hitte, hogy a sellő ölén víz alá merülő férfi a halál martaléka lett, hanem feltételezte, hogy halhatatlanok között folytatja létét, másrészt bizonyára fel akarta lebbeníteni a fátylat Wells egzotikus hősnőjének világáról. Karinthy fantáziája számára szabad teret biztosított az, hogy Miss Waters ravaszul hallgatott a víz alatti világáról, így a magyar író szabadon engedhette képzeletét: nála a tengerfenék nem a földi férfi és az elemekből jött sellő romantikus történetének színtere, hanem swifti alapossággal vegyített iróniával megrajzolt feminista paradicsom. Így a *Capillaria* nemcsak a gulliveriádák, hanem a *Tengerkisasszony* folytatása is: a fordító-átdolgozó Karinthy munkája során oly annyira azonosult a művel, hogy azt magáévá téve, folytatta.

Ugyancsak 1917 februárjában egy Babits Mihálynak írott levélben Karinthy élesen bírálta az angol írot: bár nagyra tartotta fantáziáját, írói nagyságával

---

kapcsolatban, úgy tűnik, már voltak kritikai fenntartásai, amikor *A gólyakalifa* címéről írva ezt mondja:

„H. G. Wells, akinél pedig Te jobb író [Karinthy kiemelése] vagy (szerény, de egyedül helyes és ellentmondást nem tűrő nézetem szerint) nem riadt volna vissza ilyen ponyvacímektől, mint pl. „a két lelkű ember”, vagy mit tudom én, és neki lett volna igaza, mert ilyen címmel több ember veszi meg a könyvet – már pedig a jó könyv, mint dícséretesen mondod, nem a kritikusoknak íródik, hanem a közönségnek, szóval minél több embernek.”

Mindez arra enged következtetni, hogy Karinthy nemcsak azért folytatta a wellsi témát, mert azt vonzónak találta, hanem meg akarta mutatni, hogyan lehet a gyenge férfi és két különböző típusú, csábos vagy intellektuális, de egyaránt erős nő viszonyát még sarkítottabban kidolgozni a fantasztikum és a swifti ironia eszközeinek igénybevételével úgy, hogy a Wells-féle sematikus nőábrázolást a hosszadalmas társadalomkritikát és a mellékszereplők felvonultatását elkerüli, és a problémát az abszurd határig feszíti.

A *The Sea Lady* végkifejletével, a halálba menő férfi motívumával kezdődik Karinthy *Capilláriája*:

„Down these it must have been they went together, hastening downward out of this life of ours to unknown and inconceivable things.”

Kiss: „ezen a lépcsőn mentek le biztosan, siettek lefelé, ki, ebből a mi életünkől, ismeretlen és elképzelhetetlen dolgok felé.”

Karinthy: „Erre haladtak el tehát, sietve el, a mi életünkől az ismeretlen homálya felé.”

Erre halad Gulliver is, a felesége által kihasznált „balek” férj, akinél a tengerfenék leírása wellsi mintát idéz, az egyes szám első személyű elbeszélő szerepeltetése, mellyel az olvasóra bízva, elhiszi-e vagy sem a történetet, Swiftnél és Wellsnél egyaránt előfordul. Ezt vette észre Kolozsvári Grandpierre Emil, aki az *Utazás Faramidóba* és a *Capillaria* regényekkel kapcsolatban megemlíti, hogy azok nem csak Gulliver ötödik és hatodik utazása, hanem egyben Wells-típusú fantasztikus regények is. Az olyan motívumok, mint az olvasásról, szaporodásról szólók, és a társadalomkritikai részeknek már csak a gyökere Wells; a továbbfejlesztés az ironikus Karinthyé.

Az olvasásának Wells külön fejeztet szentelt: „odalent” *Times*-okat, *Encyclopaedia Britannicát* és angol bulvárlapokat, divatlapokat tanulmányozó igen olvasott és jó nevelésű, szinte irodalmi stílusban társalgó Miss Waters olvasottságát és jó neveltetését a tengerfenékre süllyedt, és ott az áramlatokkal cirkuláló regényekből, folyóiratokból, lapokból szerzi, melyek tartalmazzák „az egész földi irodalmat” olyan mennyiségben, hogy azokkal odalent rendszeres kereskedés zajlik. A Tengeralatti Könyvgyűjtő Társaság gyűjti össze a „megfulladt könyveket”, ahol, akár csak odafent, a divatlapoknak sokkal nagyobb a keletje, mint a

---

regényeknek. Karinthynek bizonyára megragadta a fantáziáját ez a fejezet, de nem annyira, hogy ne hagyott volna ki a fejezetből, akárcsak Kiss Dezső, mintegy két oldalt, megkurtítva a divatnak hódoló, kommersz angol olvasói szokások kipellengérezését. A csábos sellő olvasmányait Wells szembeállítja ellenfele, Adeline által tanulmányozott *Szegények helyzete* című, szocialisztikus elveket hirdető művel, a sellőt pedig Humphry Wand *Sir John Tressady* című művének kemény és határozott jellemű Marcellájával, aki Adeline-nek, a „nyilvános tevékenységbe burkolózott” munkás és erélyes fiatal nőnek a példaképe: Adeline könyvekből szerzett hamis egyénisége így szembesül Miss Waters természetéből származó elemi csáberejével. A sellő olvasmányai felidéznek a *Capillaria* se-lyemhernyóként begubózdó legízletesebb bullokjainak, azaz tudósainak, képét: gubójukból nyert fonal anyaga tinta, mivel életükben sok bullok-csemegét, azaz a tenger felszínéről alálebegő vékony, fekete pontokkal telepötyögtetett papírlemezt, azaz könyveket ettek, köztük Nietzsche Zarathustráját. A bullok-tenyésztés, melyet Karinthy a házassággal állít párhuzama, szolgáltatja az agyvelőt, ami az oihák kedvenc csemegéje vagy ruha alapanyaga; így lesz a férfi agy desszert vagy mondatfonalakból szőtt szöveg-szövet.

A két mű nőábrázolása is rokon: a tengerfenék sellője és utódai, az oihák, a természet elementáris, mindent magával sodró erejét, a női nemet szimbolizálják. A sellőt különös és leírhatatlan mosolya segíti határozott tervszerűséggel végrehajtott tetteiben; érzéketlen a földi problémák iránt, ezért sokan léhának és frivolnak tartják, hisz, úgy tartja, a földi életet nem érdemes komolyan venni. Az oihákéhoz hasonló férfiúi akaratot megsemmisítő csábereje, ellenállhatatlan nőiessége az, ami gyengeakarató férfihősét rabul ejti. Gátlástalanul kihasználja halhatatlansága és sérthetlensége adta lehetőségeket, így Adeline-nek semmi esélye sincs vele szemben: hiába dönt Chatteris józan pillanatában úgy, hogy visszatér „szárazföldi” rabtartójához, és annak „nyomására” a helyi választások során politikai pályára lép, Miss Waters szemében örvénylő mély, homályosan gomolyogó démoni erotika magával rántja: akárcsak a bullokok, élete árán is követi a szirént, aki „ott van, ahol van, vagyis saját lelkében, a világ közepén, örökké jelen és mindig boldogan”. Kettejük ötvözete, az oiha „az Ember, a Természet Tökélye”, akiinek minden a szolgálatában áll, mert életének legfőbb szervezője az állandó élvezet. A sellő család módra beférkőzve egy jómódú családban jut előre kiszemelt zsákmányának közelébe, s kedvességével, egy illuzionista sajátos mosolyával olyannyira megbabonázza környezetét, hogy imént elhangzott szavait, tetteit a szem és fültanú néhány pillanat elteltével képtelen. Nincs ez másként a bullokokkal sem: tudják, hogy halálos veszélyben vannak, mégis hiúságukban esetlen mozdulataikkal próbálják a világszép oihák figyelmét magukra vonni. Miss Waters az elemekből jött, s az elemek jogán követeli és csábítja kiszemelt áldozatát egy szélesebb, halhatatlan perspektíva

ígéretével, és a megbabonázott korlátolt, kicsinyes és nyomorúságos férfi önként követi a mélybe, a halálba. A sellő, akárcsak az oihák, a pusztító nőiesség megszemélyesítője, nem jó vagy gonosz, csupán érzéketlen, akárcsak a természet, a maga által előidézett tragédiák iránt. A habokszülte Vénusz ő, akinek ellenfele a páncélba öltözött komor arkangyal, a pallosos Szent Mihály, azaz Adeline, aki a férfit legalább olyan erőszakosan sarkallja a közéleti tevékenységre, mint csábos ellenfele a végzetes hullámsír felé. A két erőteljes nőalak egyesítése eredményeként születtek a *Capillaria* férfitársadalmat megvető, öntudatlanul kizsákmányoló nőalakjai, akik „vesznek, anélkül hogy adnának”, ők a „hódító, az erősebb fél, a magasabbrendű lény”, akinek a férfi önként, boldogan szegődik rabjául, s akinek szeszélye a férfi sorát végzetesen befolyásolja. Wells kétpólusos nőábrázolása így olvad egybe: Miss Waters és Adeline célja egy, csak a gyenge férfi meghódítására használt eszközeik másak; akaratát vesztett bullok lesz, akinek a meghódítására már nem érdemes energiát pazarolni: rabszolgasorban tartásuk nem igényli sem a csábos szirén, sem a kötelességtudó kékharisnya taktikázását.

A tenger alatti szaporodás módjáról alig tudható meg valami Wellsnél, Miss Waters Aphroditéhez hasonlóan sok-sok évvel ezelőtt született „valamilyen borzasztóan különös módon” Cyprus környékén anya nélkül, az elemekből jött létre s majd az elemekbe olvad be, nincs lelke, halhatatlan, nem ismeri az élet és halál örökös körforgását. Közömbös iróniával szemléli a halandókat, akárcsak az ohiák, akik önhittségükben úgy hiszik, szaporodásukhoz semmi köze a férfi nemet képviselő csökevényes bullokoknak. Csak a szerző árulja el, hogy a megvetett bullokok el nem ismert, bár nélkülözhetetlen alsóbbrendűként vesznek részt a tengerfenék nőcentrikus társadalmának fajfenntartásában: fejükből kipréselt velőt kell az oihának elfogyasztania, azaz magába fogadnia.

A társadalomkritika terén Karinthy – Swift nyomán haladva – ad absurdum viszi a wellsi bírálatot. Wellsnél az elemekből származó betolakodó ad alkalmat az angol társadalom különböző rétegeinek groteszk ábrázolására a parlamenti rendszertől és a választások leírásától kezdve a brit főrangúak, a jómódú, de korlátolt kereskedőcsalád, inasok és szobalányok leírására. Karinthy mindezen átlépve a pártrendszer veszi célba: aligha van programjaik, erkölcsük és eszközeik között több különbség, mint az egymást irtó bullokcsoporthoz, akik késhegyre menően, halálos komolysággal ölik egymást semmiségekért és építik légváraikat, melyeket az ohiák egyetlen kifüstöléssel sajátítanak ki. Elpazarolják energiájukat, hisz ha elérnék is a felszín, hogy férfitársaikkal találkozzanak, csak elnyomott, vakságukban büszke sorstársakat találnának, erélytelen Chatteriseket, vagy ellenpólusokat, a józan, fantáziátlan kispolgárt, akit egyaránt riaszt a sellő csábereje és Adeline férfiak határozottsága, vagy az öregedő papucsférjet, akit felesége a házasság intézményének keretében „tenyészt”, akárcsak az ohiák a bullokot.

Ebben a részben történik a regény folyamán az egyetlen közvetlen említés Wellsről: csak az ő és G. B. Shaw fantáziája érhetne fel találékonyságban a „homo faber”, a „technikai ember” olyan magas szintű tudásához, mely a modern szervátültetés legmagasabb szintű gyakorlását teszi lehetővé a bullok társadalomban: harci kapacitásukat tökéletesítendő, dupla funkciók végrehajtására alkalmas szerveket ültetnek be.

Nemcsak Wells gondolatvilága, műveinek eszméi ihlették meg Karinthyt, de enciklopédista törekvéseik is szorosan egybeestek olyannyira, hogy *Capillaria* 1921-es megjelenését követően, a *Nyugatban* őszinte lelkesedéssel áthatott cikket szentel Wellsnek: azon kalandos utazók, azaz fantaszták, illetve utópisták közé sorolta, akik „átjárót kerestek a véges és végtelen, Művészet és Metafizika, Megismerés és Gondolkodás között”. A vernei és swifti fantasztikummal szembeállítja Wellsét, melynek az a célja, hogy formát adjon az ismeretlenről alkotott formátlan képzeletnek anélkül, hogy kivenné belőle a gondolati, filozófiai és spekulatív tartalmat. Fantasztikumát – a vernei fantasztikummal szemben – a legszigorúbb logikai építménynek tartja, mert többet merít a lehetségesből, a logikusból. Földöntúli és irreális képzelete jobb, világosabb és tökéletesebb megértése a való világnak, mint Vernée, így gyakorló politikusi tevékenysége nem mond ellent elveinek, s művészetét a „legelvonatkoztatottabb művészetestétáknak” is komolyan kell venni – vonja le a következtetést Karinthy, aki az őszinte elismerés hangján beszél az enciklopédista Wellsről a *The Outline of History* 1920-as megjelenését követően. Ugyanezen mű átdolgozott kiadását követően, 1925-ben újból az elragadtatás hangján ír az *Új Időkben*: megismétli az 1921-es cikk indító motívumát hozzátéve, hogy Wells *Világtörténete* izgalmas kalandregény, melyben felismerjük a Történelem kérlelhetetlen logikáját, az embert, akit nem lehet elítélni, hisz még kiskorú, remény, ígéret, akinek esélye fiatalságában rejlik. Wellset Madáchcsal veti össze, hangsúlyozva a művészet optimizmusát és a tudomány pesszimizmusát, a „legszébb” és a „legvalódibb” azonos célját: a tökéletes keresését, melyet az ember csak a valóságra eszméléssel találhat meg. A két cikk rámutat, hogy Karinthy nemcsak Wells témaválasztását, hanem enciklopédista törekvéseit is osztotta és legfőbb írói feladatául az *Új Enciklopédia megírását* tűzte ki, ezért méltán nevezték „még a plakátok is” a magyar Wellsnek.

Ugyanebben az évben Karinthy Wellsnek szóló, majd húsz oldalas nyílt levelet írt a *Capillaria* 1928-ös német nyelvű kiadásához, mely mindezidáig megválaszolatlan kérdést vet fel: miért épp Wells a levél címzettje. A regény előtt álló, előszóként funkcionáló levelet *A „Short History of the World” költőjéhez és a „First Men in the Moon” tudósához*, azaz Wellshez, még ugyanebben az évben magyarul is kiadták a *Nyugatban* – vallomásként a mű keletkezéséről –, majd végleges formában kötetben is. (Karinthy életében utoljára az Athenaeum kiadónál jelent meg

1928-ban a tízkötetes életműsorozat második kötetében.) Az *Előszó*ban Karinthy egyenrangúsítja magát az angol enciklopédistákkal, és legrepresentatívabb képviselőjükkkel, az általa mélyen tisztelt Wellsszel, s arra figyelmezteti az „élet folytonosságában hívő és gondolkodó írók közösségét”, hogy a világközösség részvételével írják meg a nagy enciklopédiát, azt, ami „mindenkihez szól, ... mert csak az kerül bele, ami állandóan és mindenütt emberi, emberhez szóló, ember által érthető”. Majd az angol regények kétpólusú nőábrázolásának sziporkázóan szellemes bírálatát adja: a csokoládéangyal és a zupás őrmester képével leplezi a találós kérdések fabrikálásában jártas Karinthy a *Tengerkisasszony* polarizált hősnőit: a habok szülte Vénuszt és a páncélba öltözött komor arkangyal-ellenfelét, a pallosos Szent Mihályt. Az utóbbira Wells „the agent-general of his duty” kifejezést alkalmazta, melyet Kiss „a férfi kötelessége vezérügynök”-ének fordított; bár ez a fordulat kimaradt Karinthy 1913-as fordításból, bizonyára ez a *Capillária* *Előszavában* szereplő „zupás őrmester”, azaz „regular sergeant”.

Mindkét nő hódító vágyainak közös célpontja a gyenge férfi – Karinthy az angol íróval azonosítja –, akit a nő jelenléte annyira megbabonáz, hogy rögtön ábrázolási nehézségei támadnak, megdermed, komikusan tehetetlenné válik, mihelyt „az Élet titkos Mélységeinek szele csapja meg” a „holdfényben fürdő képes levelezőlapon” látható „Szőke Nő” formájában, aki nem más, mint a *Tengerkisasszony*hoz hasonló csábos nő, a csokoládéangyal, aki mosolygó káprázattal hajtja a férfit uralma alá. Nyugodt közönnyel teszi mindezt, mert „a nő illúzió”, akinek művészete a csábítás és a hazugság, ahogy az *Előszó* írja. Ugyanitt Karinthy leírja, hogy Wellsnél „a nő természetrajzi fogalom” rejtélyes és megfejtethetetlen tünemény, aki „önmagáért van, a férfi pedig a nőért”.

Az *Előszó* tehát azért íródott Wellshez, mert miután Karinthy a *The Sea Lady* átdolgozásában a cselekmény súlypontját áthelyezte a két sematikus nőtípusnak, a csábosnak és az intellektuálisnak, a férfiert folytatott küzdelmére, a *Capilláriában* egyesítette azokat: ők a hús-vér nőalakok, akik a férfinek még a szaporodási ciklusban való részvételét is tagadják: ez a férfi leigázásának következő fázisa, ahol sürgősen a sellő csábereje vagy az intellektuális nő aktivitása: a bullokká alacsonyodott férfi nélkülözhetetlen biológiai funkcióját minden rábeszélés nélkül, észrevétlen féregként végzi. Az *Előszó* é a mű így képeznek egészet: az *Előszó*ban még a sematikus megrajzolt csokoládéangyal és a zupás őrmester a hagyományosan egyoldalú fegyverzetben tör célja felé, Karinthy átdolgozása hangsúlyozza Wells nőábrázolásának dermedt, élettelen voltát, a *Capillária* a két típus egyesítésével önző módon saját élvezeteinek élő, csábos, szószerint férfifaló nőtényt vázol.

Valószínűsíthető, hogy az *Előszót*, s természetesen magát a *Capilláriát* is, még 1925–26 folyamán Karinthy elküldte Wellsnek, talán több alkalommal is, aki nem reagált rá, akár azért, mert nem kapta azt kézhez, akár – ami

---

valószínűbb – mert egyszerűen nem törődött Karinthyval. Ennek ellenére Karinthy 1927-ben előszót írt Dr. Szinnai Tivadar *H. G. Wells. A világ legolvasottabb írójának élete és eszméi* című, a *Pantheon Könyvkiadó* által megjelentetett első nagyobb, Magyarországon publikált Wells-tanulmány élére, melyet az angol író hatvanadik születésnapja alkalmából adtak ki. A több mint hatvan oldalas füzet előszavában Karinthy csupán összevonta az 1921-es és 1925-ös cikkeket és nyíltan rokonítja magát az „angol enciklopédistákkal”, köztük Wellsszel, hisz *Új Enciklopédiája* társszerzőjének legszívesebben „szellemi rokon”-át, Wellset kérte volna fel. Támogatta a wellsi Népszövetség eszméjét is és az emberiség gyermekkoráról szóló wellsi romantikus elképzelést.

Valószínűleg többszöri unszolásra 1929-ben Wells a *Capillaria Előszavát* „kedves és meleg sorok”-kal honorálta – tudjuk meg az USA University of Illinois at Urbana Champaign Rare book and Special Collections gyűjteményéből előkerült, eddig ismeretlen Karinthy levélből, melynek kéziratát – a fejléc tanúsága szerint – korábban már elküldték Wells dél-franciaországi nyaralójába, Grasse-ba, de nem bízva abban, hogy Wells azt valóban megkapta s meg is fogja válaszolni, a levél gépelt verzióját ezúttal Leutalia Vértes Lengyel – Karinthy „egyik barát”-ja – személyesen juttatta el Londonba választ sürgetve. Lengyel Vértes azonban alkalmatlan időben kereste fel Wells titkárnőjét, ahogy ezt egy géppel írott levél tanúsítja:

Gower Street W.C.1.
28th. April 1929.

Dear Madam,

I am very sorry to have called on you at an inopportune moment. I would, however, feel greatly obliged if you would make an appointment with me, either for to-morrow afternoon or sometime on Tuesday, as i am sailing for New York on the Majestic Wednesday the 2nd May.

My reason for calling was to have a personal interview with you concerning Mr. F. Karinthy's book: "Capillaria," that shall be published in New-york. I am bringing a letter from Mr. Karinthy addressed to Mr. Wells which I would like to hand to you personally. As I am travelling via London on purpose to have an interview with you, I hope you will see your way to make an appointment.

Believe me to be,
Yours truly
Leutalia Vértes Lengyel

Kedves Hölgyeim,

Nagyon sajnálom, hogy alkalmatlan időpontban kerestem fel. Azonban nagyon lekötelezne, ha fogadna vagy holnap délután vagy a keddi nap folyamán, mert a Majestic-en május 2-án New Yorkba hajózok.

Célom az volt, hogy személyesen beszéljek Önnel Karinthy úr *Capillaria* című New Yorkban megjelenő könyvéről. Levelet hozok Karinthy úrtól Wells úrnak címezve, melyet személyesen szeretnék átnyújtani Önnek. Mivel azért utazok Londonon keresztül, hogy Önnel személyesen találkozzak, remélem Ön időt szakít a találkozóra.

Őszinte üdvözlettel:

Leutalia Vértes Lengyel

Vértes Lengyel április 29. és május 1. között adhatta át Karinthy április 12-én írt levelét Wells titkárnőjének, akinek magatartása bizonyítja, hogy Wells nem fektetett súlyt a Karinthy által szorgalmazott kapcsolatra, csupán udvarias közönnyel fogadta a magyar író közeledését. „Kedves és meleg sor”-ai, melyekkel megemlékezett a *Capillaria* személyesen neki címzett *Előszaváról*, nem rejtették véka alá azt a sértést, hogy még nem olvasta el a *Capillariát*. Karinthy ennek dacára ajánló sorokat kért Wellstől művének a levélben említett, 1929 májusában küszöbön álló New York-i kiadása elé, ahogy ezt a levél angol eredetije bizonyítja:

Budapest, 12 April 1929

(The MS of this was sent
to Grasse some time ago)

Dear H. G. Wells,

With pleasure do I take the opportunity to-day and thank you for the very kind and warm lines in which you remember the Preface addressed to your estimated person in my work „Capillaria”.

If I can hope, that since you have already found the occasion to read *Capillaria* itself, and still recall the thought expresses in the Preface – and if you do feel, that you would have something to say about the latter, for I indeed have the feeling, that this Preface is not complete without your remarks, you would oblige me greatly by writing them, so as not to deprive the English edition that is soon to appear, of this precious supplement.

I have already an English editor and am only waiting to have the book printed, for I sincerely hope, you will not refuse me the favour to lend me some of your mighty and powerfull words as an introduction to my modest voice, that is to reach the delicate ears of English readers.

I hope and I thank you for it in advance

Very devoted yours

F. Karinthy

A levél magyar fordítása a következő:

Budapest, 1929. április 12.

(Kézirat postázva Grasseba valamennyivel ezelőtt)

Kedves H. G. Wells,

Örömmel ragadom meg a mai alkalmat, hogy köszönetet mondjak azokért a nagyon kedves és meleg sorokért, melyekben Ön megemlékezett *Capillaria* című művem *Előszaváról*, mely az Ön tisztelt személyének szól.

Talán remélhetem, hogy azóta talált alkalmat a *Capillaria* elolvasására, és ha az *Előszó*ban kifejtett gondolatokat felidézve valóban úgy érzi, hogy van valami mondanivalója arról, s mivel érzéseim szerint az nem teljes az Ön kiegészítése nélkül, igazán lekötelezne ha leírná azzal kapcsolatos megjegyzéseit, s így értékes észrevételeivel gazdagítaná a rövidesen megjelenő angol kiadást.

Már találtam kiadót és csak a mű kinyomtatására várok, így őszintén remélem, hogy Ön nem tagadja meg tőlem azt a szívességet, hogy néhány nagyszerű és erőtelje szóval bevezesse szerény írásomat, mely most az angol olvasók csiszolt ízlésű fülét veszi célba.

Ezt remélve előre is köszönöm fáradságát

Az Ön nagyon őszinte híve

F. Karinthy

Öt évvel később a *Mennyei riport* írja le Wells válaszát: „egyik barátom eljuttatta hozzá (ellshez) a *Capillaria* című regényem előszavát. Arra kértem, hogy mondjon véleményt róla. Wells válaszolt a levélre és azt írta, hogy minden művemet ismeri (megjegyzem, csak alig néhány munkám jelent meg angol nyelven), de annyira eltörpül ő (Wells) az előszóban sziporkázó, kápráztató szellem mellett, hogy nem érzi magát hivatottnak arra, hogy véleményt mondjon. Ez persze gúny volt a szellemesség ellen, amely szerinte öncélként hatott. Ezért részesítette hallgatólagos visszautasításban. Már most mondja,

---

hogyan viszonyozzam ezt a szemtelenséget? Mit gondol, méltó bosszú lenne, ha én meg visszautasítanám hallgatólagosan – az egész világtörténelmet, a Wells-félét is beleértve?

És mit tenne a világtörténelem helyére?
Mit? Hát az Encyklopédiámat.”

Nem tagadható az a több kutató által felvetett gondolat, hogy Karinthy Wells segítségével szeretett volna a világirodalom hallhatatlanjai közé emelkedni, vagy legalábbis a New York-i kiadású *Capillariát* eladhatóbbá tenni. Az a tény, hogy az 1925-ös cikk a négy évvel korábban kelt cikknek csupán kiegészítése, Wells születésnap kiadványa pedig csak átrendezi a korábbi anyagot, azt mutatja, hogy Karinthy belefáradt az egyoldalú imádatba, és a Batis-féle levél kritikai fenntartásai ekkorra a személyes kapcsolatok alakulása, illetve nem alakulása miatt ellenérzéssé válhattak. Az urbanai 1929-es udvarias levél illúziómentesen, már csak azt célozza, hogy Wells esetleges ajánlása eladhatóbbá tegye a New Yorkban kiadandó regényt: erre az időre Karinthy a *Tengerkisasszony* írója mögött már csak az öntelt világhírességet látja, aki sértődötten utasítja vissza a sziporkázó szellemességbe ágyazott jogos kritikát.

1934-ben *Még mindig így irtok ti* című gyűjteményben majd tíz évvel az 1925-ös *Új Időkben* publikált cikk után Karinthy valóban visszautasítja Wells *A világtörténelem alapvonalai* című művét, melyben az olvasó a világ történelmének alapvonala helyett annak „körömvonalát”, akár labdacspan is lenyelhető sűrítmenyét kapja: Karinthy kipellengérezzi Wellset, aki túlzott egyszerűsítéssel torzította el a tényeket.

Abban, hogy a *Capillária* kedvezőtlen fogadtatásra talált Wellsnél, talán az is szerepet játszott, hogy Karinthy kezdetben nem fedezte fel a *Tengerkisasszony* szuggesztív írójának személye mögött rejtőző, önkritikát nem ismerő öregembert, akinek írói érzékenységét sértette az, hogy élő személlyel, ráadásul magyar íróval rokonították. Másrészt rosszalta Karinthy kritikus látásmódját, bár nem valószínű, hogy megértette, hogy az közvetlen a *The Sea Lady* ellen irányul, ezért tagadta meg ajánló sorait Karinthytól, ahogy ezt a magyar író a *Mennyei riportban* kifejti. Pedig Wellst Karinthy igen magasra értékelte, Babits szavaival élve: Karinthy „Nem a rossz írókat leplezte le: – a jó írókat leplezte le – magát az irodalmat leplezte le, lényegéhez tartozó modorosságokkal, pózokkal és csalafintaságokkal” ... „tökéletesen tudatában van szavai értelmének; kegyetlen, de érző.” S Babits 1926-ban „metafizikai” és „logikus” jelzőkkel illette és a „lehetőségek fantasztikumának” nevezte a magyar író fantasztikumát, ugyanazokkal a szavakkal jellemezte azt, melyeket Karinthy használt öt évvel korábban a *Nyugatban* Wells művészetének leírásakor.

Sajnálatos módon a *Capillária* angol fordítása (*Capillaria*) csak posthumus kiadásként jelent meg; 1965-ben Budapesten (Corvina Press), 1966-ban New Yorkban (Living Books) 1965-ben és 1978-ban Londonban (New English Library/Times Mirror), mindhárom esetben egy kötetben az *Utazás Faremidoba* (*Voyage to Faremido*) című regénnyel. Karinthy életében a New York-i publikációt talán az 1929–1933-as gazdasági világválság akadályozta meg.

*

Szalay Károly állítása, miszerint Karinthy mindig „hiteles” szóhasználattal élt és „nagyon is tudatosan és jelképtartalommal emlegetett közismert történelmi neveket”, felveti a *Capillariába* (Capella az Auriga csillagkép elsőrendű csillaga, a mitológia szerint a gyermek Zeust tápláló, illetve védő kecske neve; ami azt sugallhatja, hogy a mű eredetileg csillagközi utazásnak íródott, esetleg eredeti helyszíne a Capella csillag lett volna). Valószínűbb azonban, hogy az első cím sajtóhiba volt, mivel a mindössze egy hónappal később publikált kiadásban a cím már *Utazás Capillariába*. A címválasztás okának magyarázataként felvetődött a ccapillaritás, mint fizikai jelenség magyarázata is, ami a felületek kölcsönhatásának és egymáshoz való viszonyának, ez esetben férfi és nő, földi halandók és az őket megvetéssel szemlélő tengeralatti halhatatlanok közötti kapcsolat és kölcsönhatás története. Mindkét esetben az ember a kapcsolat vesztese, bár ostoba önzésében ezt aligha veszi észre: a halfarkú sellőt tolószékben ülő nyomorrékként kezelik, de ennek ellenére jó partinak tartják mérhetetlen vagyona miatt, bár pénzéhez vér tapad. Gulliver alárendelt volta szembetűnőbb, bár ő sem volna rest angol gyarmatként deklarálni a tengerfenéket.

Karinthy talán tudta, hogy Wellsnél előfordul a szó „capillotomist” változata a *Mikor az alvó felébred* című regényben. Capillus = haj, szőrszál, tomist = anatomist = boncoló, elemző = fontos tisztséget viselő fodrász művész, aki a legjobb hajvásái fazon megválasztásához hiptonikus pillantásokkal méregeti a jövőbe csöppent főhőst. A hajszál-fonalféreg képzettársítás vezet el a címválasztás helyes magyarázatához: Karinthy a műben rejti el a címválasztás titkát, amikor a *Capillariabeli* szaporodást egyes tengeri pókokéval, vagy az ájtatos kabócaéval veti össze. Ezeknek nőtényei sokkal nagyobbak, mint a hímek, ami így van a *Capillaria* családba tartozó fonalféreg, a cpillaria-fertőzés kórokozói esetében is, ami bizonyára jól ismert volt az orvostudományt hallgató Karinthy számára. Az elsősorban a rágcsálókban előforduló, általában kötőszöveti kapszulába beágyazódott fonalféreg a rágcsáló felfalásával jutnak a gazdaszerveként funkcionáló ragadozó szervezetébe és ott szaporodnak, nyilvánvalóan a gazda tudta nélkül, mely gazda-parazita kapcsolat nem idegen a *Capillariában* leírt oiha-bullok viszonytól. A *Capillaria* családba létező mintegy tíz faj kétivarú verziójának szaporodásában résztvevő nőtények és a hímek között is fennáll a fent említett ivari dimorfizmus, azaz méret és alakbeli különbözőség, akárcsak

---

az oihák és bullokok között. Az átlagosan három-négyszer, de néha tízszer is nagyobb nőstény parazitájaként funkcionáló hím párját „tudtán” kívül termékenyíti meg, csupán „komfort” érzést okozva. Az oihák tetszéséért versengő bullokokhoz hasonlóan, külsejükön viselt vonzó „ékszerekkel”, tömlővel, szárnyakkal és szemölcsessel „igyekeznek” megnyerni a „gyengébb” nem kegyeit. A nagy méretű nőstény elfogyasztja a kicsi hímeket, és így tudtán kívül megtermékenyül, oiha és bullok kölcsönösen feltételezik egymást: a nőstény nem szaporodik a bélrendszerében meghúzódó hím „közreműködése” nélkül. Országuk, Capillária, a teremtmények paraziták, a bullokok alkotó munkáján alapul, ahol a párnyi hím önként rendeli magát alá, s meggy abszurdul akár halálba is az őt megigéző óriási nőstény után.

E talányos mű további rejtélye kiváló fordítójának, Tábori Pálnak a nevéhez fűződik, aki a nyilvánvalóan angol eredetű „bullok” szót, minden különösebb ok nélkül „bullpop”-nak „fordította”. Bár a *Capillária* fordítása csak 1965-ben jelent meg, a fenti Wellshez írott Karinthy levél alapján joggal feltételezhető, hogy a fordítás már 1929-ben kész volt, ami annál is valószínűbb, mert ekkor Tábori még Magyarországon élt, mi több, ugyanabban a budapesti bérházban lakott, ahol a Karinthy család, s már jelentős műfordítói múlt állt mögötte. Nem kétséges hát, hogy a módosítás Karinthy beleegyezésével történt csupán azért, hogy növelje a szituáció abszurditását. A „bullok” szó mögött könnyű felismerni az angol bullock-ot, melynek használata arra utal, hogy a mű elsősorban angol olvasónak, illetve szerzőtársnak készült. A szó egyfelől ökröt vagy tinót, másfelől fiatal bikát jelent, de utalhat a „bollock” vagy gyakrabban annak többesszámú „bollocks” szóra, mely a heréket jelenti, ezenkívül a helytelen vagy nevetséges dolgok rosszállásának kifejezésére is használatos. Mivel Karinthy teremtményeit inkább „bika-dudornak”, azaz „bull-pop (out)”-nak szánta, a módosult alak a fordító számára annál is alkalmasabbnak tűnhetett, mert ilyen angol szó nem lévén, fokozza egyedi szituáció abszurditását.

Az 1917 februárjában, a *Capillária* első publikációjával egyidőben Babits Mihályhoz írt levél kulcsszerepet játszik a Wells-Karinthy-viszony tisztázásában: arról árulkodik, hogy Karinthy ellentmondásosan viszonyult Wellshez: nagyra értékelte témaválasztását és gondolatvilágát, de kritikusan viszonyult írásmódjához. A *Tengerkisasszony* témaválasztása megragadta képzeletét, de az, hogy fordítása egyben átdolgozás is, bizonyítja kritikus szemléletét. Így született wellsi hatásra a *Capillária*, melyben Karinthy rámutatott a vonzó irodalmi téma maga által helyesnek tartott feldolgozási módjára. Feltételezhetően az *Előszó* azért követte a művet kronológiailag, mert Karinthy úgy döntve, hogy elküldi Wellsnek a *Capilláriát*, meg akarta „könnyíteni” a rejtvény megfejtését: azt, hogy a mű a *The Sea Lady* kozmikus betolakodójának témájára épült: azt a Karinthy-féle fordítás-átdolgozás a domináns nőstény és az elnyomott hím

tragikomédiájává formálta, majd a *Capilláriában* paródiává fejlesztette: a rab-szolga észrevétlenül funkcionáló véglénnyé korcsosult. Egyidejűleg az enciklopédizmus jelszavával együttműködésre szólította fel Wellset, arra, hogy együtt definiálják újra a megváltozott világ, a huszadik század fogalmait. A sziporkázóan szellemes *Előszó* azért került a *Capillária* élére, mert Karinthy abban reménykedett, hogy a *Tengerkisasszony* szerzője felfedezi a két mű között fennálló rokonságot, s a *Capilláriában* kölcsönzött wellsi motívumokért cserébe Wells a magyar író enciklopédiájának részleteit kölcsönzi majd. Milyen kár, hogy ezt az üzenetet Wells oha nem olvasta ki a *Capilláriából*, hisz minden valószínűség szerint el sem olvasta azt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits Mihály. Karinthy Frigyesről (Egy angol kiadó érdeklődésére) Nyugat, 1926/1. 72–73. o.
- Balogh Tamás. A gondolat a legjobb léghajó. Szakdolgozat. Szeged. 2000.
- Fráter Zoltán. Mennyei riport Karinthy Frigyesrel. Bp. Magvető. 1987.
- Karinthy Frigyes. Utazás Faramidóba. Capillária. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1972.
- Karinthy Frigyes. H. G. Wells. Nyugat. 1921. 941–943. o.
- Karinthy Frigyes. Így írtok ti. Bp. 1979. Szépirodalmi Kiadó. 117–119. o. = Még mindig így írtok ti. bp. (1934) Nyugat. 83–85. o.
- Karinthy Frigyes. Utazás Capilláriába. Esztendő. 1918. április 22–31. o.
- Karinthy Frigyes. Utazás Capilláriába. Esztendő. 1918. május. 108–117. o.
- Kolozsvári Grandpierre Emil: Széljegyzetek a legnagyobb magyar humorista életművére. In.: K. G. E.: Eretnek esszék. 359–423. o.
- Révai nagy lexikona. Révai testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. 1912. Iv. 264. o.
- Leon Stover, d., When the Sleeper Wakes: A Critical Text of the 1899 New York and London First Edition, with an Introduction and Appendices, by H.G. Wells (Jefferson, N.C.: McFarland) 2000. p. 108. note 35.
- Szalay Károly. Minden másképpen van. Karinthy Frigyes munkássága viták és vélemények tükrében. Kozmosz Könyvek. Bp., 1987.
- Dr. Szinnai Tivadar: H. G. Wells A világ legolvasottabb írójának élete és eszméi. Karinthy Frigyes előszavával. Pantheon Könyvkiadó. Bp. 1927.
- H. G. Wells. The Sea Lady. Collection of British Authors. Tauchnitz Edition. Vol. 3618. Leipzig: Bernhard Tauchnitz. 1902.
- H. G. Wells. Tengerkisasszony. Vázlat, holdfényben. Karinthy Frigyes fordítása. Athenaeum R.-T. Kiadása. Modern Könyvtár. 1913. 324–326. sz.
- H. G. Wells. A tengeri tündér. Fordította: Kiss Dezső. Genius Kiadás. 1926.
- H. G. Wells. When the Sleeper Wakes: A Story of Years To Come. 1899. = Mikor az alvó felébred. Ford.: Mikes Lajos 1–2. köt. Bp. 190?. Singer-Wolfner. (Egyetemes regénytár); u.a.: Új idők, 1900. (folytatásos sorozat)